

ZUZANNA WAGNER

Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Dekoracja iluminatorska inkunabułu Inc. I 11 ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich. Problem ikonografii i atrybucji

Streszczenie. W zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu znajduje się inkunabuł *Epistolae* św. Hieronima wydrukowany w 1470 roku w mogunckiej oficynie Petera Schöffera (sygn. Inc. I 11). Dzieło to posiada stosunkowo bogatą dekorację iluminatorską, na którą składają się inicjały (rubrykatorskie, filigranowe i iluminowane) oraz floratury z motywami jelenia, dwóch małpek oraz ptaka. Analiza motywów zoomorficznych wykazała ich bezpośrednie powiązanie z treścią książki. Cechy formalne dekoracji iluminatorskiej pozwoliły zaś na uznanie ich wykonawcy za reprezentanta niemieckiej tradycji malarstwa książkowego, być może współpracującego z moguncką oficyną Petera Schöffera. Analogie formalne ze znanym z literatury inkunabułem Inc. 829 z Biblioteki Jagiellońskiej skłaniają jednak do alternatywnej atrybucji – anonimowemu twórcy krakowskiemu (zwanemu Iluminatorem Dekretaliów).

Słowa kluczowe: inkunabuły, iluminatorstwo, ikonografia, atrybucja, motywy zoomorficzne, motywy floralne, św. Hieronim, Peter Schöffler, Anton Koberger, Biblioteka Raczyńskich, Biblioteka Jagiellońska.

Zagadnienie dekoracji iluminatorskiej inkunabułów jest rzadko poruszane w rodzimej literaturze dotyczącej malarstwa książkowego. Zazwyczaj sytuuje się ono na marginesie analizy dekoracji XV-wiecznych kodeksów tudzież w notach katalogowych i charakterystyce inkunabułów¹. Szczegółowe opisy i analiza iluminacji paleotypów znajdują się je-

¹ Elementów dekoracji iluminatorskiej nie uwzględniono np. w fundamentalnych opracowaniach inkunabulistycznych, takich jak: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, oprac. A. Lewicka-Kamińska, współpraca H. Friedberg, M. Kowalczyk, L. Tabeau, Kraków 1962; *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, [t. 1], A–L, [t. 2], M–Z, moder. A. Kawecka-Gryczowa, compos. M. Bohonos, E. Szandorowska, Wrocław 1970.

dynie w nielicznych publikacjach katalogowych². Jak się wydaje, główną przyczyną nikłego zainteresowania badaczy tym tematem jest pogląd, wedle którego pojawienie się książki drukowanej doprowadziło do obniżenia poziomu artystycznego malarstwa miniaturowego. Tym samym malarska dekoracja inkunabułów uznawana jest za epigońską wobec iluminacji manuskryptów³. W istocie wyposażenie malarskie druków wzorowane było na rękopisach iluminowanych pod względem zarówno formalno-stylowym, jak i technicznym⁴. Nie zmienia to jednak faktu, iż znajdują się wśród nich prace bardzo wartościowe i zasługujące na bliższe zainteresowanie.

Do takich należy jeden z najefektniej zdobionych inkunabułów Biblioteki Raczyńskich – wolumin o sygnaturze Inc. I 11 zawierający *Epistolae* św. Hieronima wydrukowane w 1470 roku w mogunckiej oficynie Petera Schöffera⁵. Pochodzi on przypuszczalnie z któregoś z klasztorów wielkopolskich, stanowiących w XIX stuleciu rezerwar zasobów dla lokalnych bibliofilów. Znamienna jest jego XX-wieczna oprawa półskórkowa, typowa dla druków poklasztornych przeoprawianych prawdopodobnie na zlecenie Raczyńskich⁶. Pewną wskazówką proweniencyjną jest również fragment nowożytnej zapiski własnościowej, niemal całkowicie wyciętej z pierwszej karty woluminu: podobne zapiski o rozbudowanej treści znane

Informacje o iluminacjach i rubrykach oraz reprodukcje paru iluminowanych kart zamieszczono zaś m.in. w: B. Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, cz. 1, Wrocław 1959, cz. 2, Wrocław 1962; wśród publikacji z ostatnich lat wzmianki o iluminacjach w notach katalogowych i fotografiach niektórych obiektów zamieszczono m.in. w: J. Obłąk, Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, J. Wojtkowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Olsztyn 2007; *Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, oprac. T. Dąbrowa, E. Knappek, J. Wojtowicz, Kraków 2015.

² Klasycznym opracowaniem z tego zakresu pozostaje: Z. Ameisenowa, *Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej*, Wrocław–Kraków 1958; a wśród publikacji z ostatnich lat: J. Tondel, *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Toruń–Pelplin 2007, s. 129–146 (zwłaszcza 130–141), il. niem., tabl. I–XXIII.

³ Np. B. Miodońska, *Śląskie malarstwo książkowe*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, Warszawa 2004, s. 402.

⁴ Np. B. Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, Warszawa 2004, s. 438; H. Szwejkowska, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław 1975, s. 61.

⁵ Hieronymus, *Epistolae*. Mainz, Petrus Schöffler, 7 IX 1470, 2°. Ed. A.; zob. w: *Inkunabula quae in bibliothecis...*, [t. 1], A–L, s. 461, poz. 2783.

⁶ Podobne półskórkowe oprawy w obleczeniu z różnych rodzajów papieru dekoracyjnego, nierazdko z supereklibrisem Biblioteki Raczyńskich, mają m.in.: Inc. I 3, Inc. I 15, Inc. II 69, Inc. II 82, Inc. III 8, Inc. III 30 i wiele innych.

są z szeregu innych ksiąg w Bibliotece Raczyńskich, należących pierwotnie do librarii wielkopolskich klasztorów⁷. Brak jednoznacznych znaków proveniencyjnych zmusza jednak, by dopuścić możliwość innego – przede wszystkim dolnośląskiego – pochodzenia księgi, podobnie jak wielu innych inkunabułów i starych druków z poznańskiej księżnicy⁸.

Wyróżnikiem tego inkunabułu jest stosunkowo bogata dekoracja iluminatorska. Jej intrygująca ikonografia oraz problem atrybucji nie zostały dotąd zbadane, co skłania do pogłębionej analizy. W jej ramach podjęto próbę wyjaśnienia przyczyn wyboru takich, a nie innych motywów animalistycznych znajdujących się w obrębie floratur, jak również wskazania na środowisko iluminatorskie, w którym powstała cała dekoracja.

Dekorację malarsko-rysunkową paleotypu rozmieszczono w obrębie dwunastu *Distinctiones* – rozdziałów zawierających poszczególne pisma św. Hieronima, poprzedzonych wstępem i spisem zawartości dzieła, zamkniętych *Epitaphium beati Hieronimi*. Pierwszy z rozdziałów rozpoczyna inicjał rubrykatorski, kolejne zaś jedenaście – iluminowane inicjały ornamentalne, którym towarzyszy floratura tzw. akantoidalna⁹ (pochodzenia akantowego¹⁰) okalająca kolumny tekstu. Zasadniczy tekst rozdziałów wzbogacają również skromniejsze inicjały filigranowe oraz rubrykatorskie.

⁷ Np. Inc. II 61 (klasztor cystersów w Mogilnie), Inc. II 47/1-3 (klasztor cystersów w Wągrowcu), Inc. III 29 (klasztor kanoników regularnych w Trzemesznie), Inc. III 24 (klasztor cystersów w Obrze) i z szeregu innych opactw wielkopolskich.

⁸ W XIX wieku nabyto do Biblioteki Raczyńskich wiele druków z Dolnego Śląska w związku z akcją rozprzedawania przez władze pruskie dubletów z sekularyzowanych bibliotek klasztornych. Jednak przeciw hipotezie o śląskiej proveniencji Inc. I 11 przemawia brak charakterystycznej nalepki bibliotecznej, informującej o pochodzeniu księgi z konkretnej śląskiej librarii klasztornej bądź kościelnej. Takowe zaś występują w innych – choć nie wszystkich – śląskich woluminach w tej księżnicy. O losach ksiąg ze skasowanych w 1810 roku dolnośląskich klasztorów zob. W. Karłak, *Pokasacyjne zasoby starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu – działalność J.G.G. Büschinga a stan obecny*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, red. M. Derwich, t. 3, *Źródła. Skutki kasat XVIII i XIX w. Kasata w latach 1954–1956*, Wrocław 2014, s. 245–262; t. 4, *Dokumentacja*, s. 105–121, il. 1–15; eadem, *Główne zespoły proveniencyjne zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu odbiciem jego zawitych losów*, w: *Książka dawna i jej właściciele. Zbiór studiów*, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegła, t. 1, Wrocław 2017, s. 15–36.

⁹ Określenie to stosuję za: Z. Ameisenowa, op.cit., s. 144.

¹⁰ Określeniem tym posługiwała się A. Karłowska-Kamzowa, *Malarstwo książkowe w Wielkopolsce*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, t. 2, cz. 3, *Synteza*, Warszawa 2004, s. 455.

Inicjały iluminowane wkomponowano w kolumny tekstu, w których każdorazowo zajmują osiem wersów wysokości i niemal połowę szerokości. Otoczone są kwadratowymi, perspektywicznie ujętymi i jednobarwnymi ramami. Trzony ich liter wypełniają malowane światłocieniowo, postrzępione wici akantowe, których plastyczność wydobyto delikatnym szrafowaniem. Jednobarwne wewnętrzne pola (światła) liter ozdobiono przeważnie kontrastowym, delikatnie kreślonym ornamentem *fleuronné* (il. 1a)¹¹ lub wzorem rombowej kraty o polach wypełnionych nieregularnymi plamkami (il. 3, 4). Na tym tle wyodrębnia się inicjał C karty rozpoczynającej *Distinctio Duodecima*, którego wnętrze wypełnia maswerk z dookólnym fryzmem arkadkowym (il. 1b). W większości inicjałów niewielkie strefy między ramami a literami ozdobiono złotem płatkowym, urozmaiconym puncowanym perełkowaniem; jedynie inicjał P w *Distinctio Sexta* nachodzi na wewnętrzne krawędzie ramy. Kolorystykę inicjałów oparto głównie na barwach karminowej i niebieskiej, którym towarzyszą zielenie, złoto i cynober.

Około 500 pięciowersowych inicjałów filigranowych (licząc same litery bez wyodrębniających się z nich dekoracyjnych „nitek” – „wypustek marginalnych”¹²) oraz dwu-, trój- i czterowersowych inicjałów rubrykatorskich wykonano w kolorze rubry, malachitu, sepii i niebieskim. Litery tych pierwszych wpisane są w prostokątne ramy lub obrośnięte drobnymi pączkami. Wśród zdobień wkomponowanych we wnętrza inicjałów występują zwłaszcza motywy floralne: stylizowane liście akantu, palmy oraz drobne listki (il. 3); towarzyszą im filigrany wypełnione głównie romboidalną kratką. Osobną grupę stanowią inicjały z wkomponowanymi figurami dzikich mężów i monstrów (il. 2a). Z wszystkich inicjałów wybiegają wiązki filigranowych nitek zajmujące niekiedy całe marginesy kart i interkolumnia, na których tworzą swobodne struktury o pozakreślanych bądź esowato wijących się końcówkach (il. 2a–b, 3). Wzbogacają je motywy pączków oraz maskarony i zwierzęta przypominające małpki (il. 2b).

Ogromną rolę w dekoracji kart z iluminowanymi inicjałami odgrywają floratury o formie akantoidalnych pędów wijących się na marginesach

¹¹ Za udostępnienie inkunabułu dziękuję mgr Agnieszce Baszko – byłej kierownicze Działu Zbiorów Specjalnych w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu.

¹² Drugie pojęcie, spopularyzowane przez Alicję Karłowską-Kamzową, zakorzeniło się w rodzimej literaturze, zob. np.: M. Jakubek-Raczkowska, *Zdobienia*, w: *Pelpliński Graduał L 13. Dzieło – badania – konserwacja*, red. J. Raczkowski, M. Jakubek-Raczkowska, Toruń 2019, s. 35–50, il. 22–24, 32; M.F. Marszałkowski, *Zdobienia filigranowe – analiza styloznawcza*, w: *Pelpliński Graduał L 13. Dzieło – badania – konserwacja*, red. J. Raczkowski, M. Jakubek-Raczkowska, Toruń 2019, s. 107–129, il. 91–93.

Il. 1a. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Tertia*, inicjał D[omino]

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 1b. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Duodecima*, inicjał C[ogitis]

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 2a. Inc. I 11, karta recto *Distinctio Quinta*, inicjał D[omino]

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 2b. Inc. I 11, karta recto *Distinctio Tertia*, inicjał S[inuectuarium(?)]

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

i wnikających w interkolumnium. Najczęściej „wyrastają” one z liter w inicjałach (il. 3) lub zakomponowane są niezależnie: jako obcięte lub zerwane (np. na początku *Distinctio Quinta*, il. 4) bądź wyłaniające się z krawędzi karty (np. na początku *Distinctio Septima*, il. 3). Floratury wiją się esowato i spiralnie zakręcają, zazwyczaj przechodząc w długie, diagonalne lub pionowe łodygi. Te ostatnie wkomponowane są między

Distinctio septima in qua continetur epistola de diversis quibusdam sanctis etc. Jero. ad paulum cultoribus dei facta emendatione psalterii fm. lxx. Epistola prima.

Daliteri rome dudum post hunc emendata: et iuxta septuaginta interpretes lez cursum magna tui ex prece conrexit. Unde quod rursum videns o paula et cultoribus scriptorum vicio deprivatus. pluribus annis quibus erroris quod nova emendatione valeat: me cogitans ut velum quodam novum scilicet iam aratum exerceam. et obliquis suis renascere spem eradicet: equum esse dices. ut quod crebro pullular. crebris succidat. Unde o sicut praefate omnino rationes quibus forte labor iste desudat quod eos qui exemplaria istiusmodi habere voluerit: quod diligenter emendat: cum cura diligenter transferantur. Et tunc sibi unusquisque vel iacentes lineas vel radiana signa: id est obelos vel asteriscos: et vbi quis videt virgula praecedentem ab ea usque ad duo puncta quod simplicissimum. sicut in lxx translationibus plus hinc: ubi autem praeserit stelle sicut dicitur: de hebraeis voluminibus ad latinum noviter eque usque ad duo puncta: iuxta theodotionis duxata et editione: qui simplicitate finis: in a lxx interpretibus non discordat. Nec ergo et vobis a studioso cuius me fecisse scitis: non ambigo multos fore quos vel multa vel superatio male ostendit: videre praefata quod dicere: et de nobis magister magister quod de purissimo fonte potare.

Jero. sophtromio de translatione psalterii fm. lxx. prima veritas. Epistola secunda.

Habebitis iheronimus. sophtromio suo salutem. Scio quosdam putare psalterium in quibus libris esse dicitur: vbi quis apud septuaginta interpretes scriptum est: lenoico seu noico: id est fiat fiat hinc librorum: sic pro quo in hebreo legitur amen amen. Et los autem hebraeorum. autem secunda maxime apostolorum. qui spiritus in novo testamento librum psalmorum nominant: vni volumine asserunt: psalmos quod omnes eorum restantur auctoribus qui ponitur in nullis. dauid scilicet a saphir et ichitum filiorum. chor. heman ephraim. moysi a salomonis: et reliquorum. quos et chas vno volumine optendit. Si enim amen pro quo aquila lenoico transfuit: in fine trimodo librorum. ponitur et non interdu aut in exordio a in calce finis sine sine: nunquam a saluatore: in euangelio loqueretur: amene dico vobis: si pauca epistola in medio illud ope contineret. Opes quod et ieremias et ceteri in hunc modum multos habent librorum: in multis voluminibus suis amene frequenter interseri: et nisi viginiduo: hebraeorum. li-

brosi. et miserius eiusdem nomen omittitur. Nam nullus ipse hebraicus septuaginta quod interpretatur volumine hymnorum. apostolice autem o grecis non plures librorum si vni volumine ostendit. Quia igitur nup cum hebreo disputans. quedam pro dno saluatore de psalmis restitit: omnia purissimi volens: quod ille te illud. pro finones pene singulos assererat non ita hinc in hebreo vbi in de lxx interpretibus opponeretur: studiosissime postulasti ut post aquila in hinc ab eum et theodotione noua editione latino finone transferrem. Aiebas enim te magister interpretum: etare turbare: et amone quo lateris vel translatione vel iudicio meo esse ostendit: unde impulsus a te cui ea quod possum negare non possum. rursus me obtractato: lateribus tractich: multos te vires nitas ponis quod voluit: tam in amicitia querere. Certe confidetur dicitur et multos huius operis et ato testis me hic dicitur: taxat scilicet de hebraica veritate murasse. Sic ubi ergo edico mea a vobis: diserepabit: interroga quod libris hebraeorum. a liquido puerbis me ab emulis frustra lactet: qui male ostendit videre praefata quod dicit. peruersissimi homines. Nam cum ipse nouas expectat voluptates. et gule eorum: viana maria non sufficit: car in solo studio scripturarum. vteri sapore ore sit. **De hoc dico quod praefate meos modum a quo quod de his arbitretur: et ab eum. quod translatio: diligenter emendata olim me lingue hinc dederunt: si quod aliud sit in ecclesiis christo credendum psalmos legere. alud videtur singula verba calumniis: annis ridere. Quod opusculum meum in grecum ut pollicens transfuit: et impetere mee doctis: finos viros testes quod facere voluerit: dicit ubi illud orantur. In silua ne ligna feras. Nisi quod in hoc habeo solam: si in labo omnia intelligi: in hinc laude vel vni pro acem tecum esse omnium. Valere te capio in dno ihesu: et meminisse meo.**

Jero. ad summam et fratrem. de tertia emendatione psalterii secundum septuaginta. epistola tertia.

Dilectissimi fratres summe et frater: et ceteris qui vobiscum domo sunt: iheronimus. Vere in vobis apostolice et apostolice finis: in omni parte extitit sonus eorum. et in fines orbis terre verba eorum. Quis hoc crederet. ut barbara gerat. lingua hebraica querere veritate: et domine. in omni ostendit greas. ipse germana spiritus sancti eloqua scilicet aretur. In veritate operi quod pronatur: acceptor non est deus: si in omni opere qui in me deum a operatur iustitiam. acceptus est illi. Ductu callosa tenedo capuli manus. et digni tracta distaginis apud nos. ad istum calami quod mollescit: et bello pactae a veritatem in maiestatem christi anam. Nunc: ut aie vaticini certum opere

Il. 3. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Septima*
 Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

kolumny tekstu bądź wzdłuż jednego z marginesów, co potęguje wer-tykalność układu stronic (szczególnie zaakcentowano to na początku *Distinctio Quinta* i *Distinctio Duodecima*). Ulistnienie floratur wyrasta po bokach łodyg bądź na ich końcach. Błazki liści mają zasadniczo dwojaka formę: pierwsze – formalnie bogatsze – zbliżają się kształtem do liści akantu, są postrzępione i wyraźnie użyłkowane; drugie – dominujące na prostych pędach oraz występujące w sąsiedztwie liści akantoidalnych – najczęściej wyrastają symetrycznie z łodyg i mają delikatne, podłużne kształty przypominające liście lilii. Istotnym elementem floratur są silnie wydłużone rozwidlenia pędów, które najczęściej przecinają się na końcach, tworząc wewnętrzne pole; iluminator pozostawiał je puste (np. na początku *Distinctio Secunda*) lub wypełniał złoceniem i dodatkowo puncował (np. na początku *Distinctio Tertia*, il. 5a). Nadmienmy, że odosobnioną formę ma floratura na początku *Distinctio Octava*, naśladująca niezapominajkę – zapewne gatunek *Myosotis sylvatica* (niezapominajkę leśną) lub *Myosotis scorpioides* (niezapominajkę błotną)¹³: z wijących się pędów o jednakowej, zielonej barwie wyrastają liście, zaś na końcówkach pędów widnieją m.in. charakterystyczne, podłużne kwiatostany objęte z jednej strony liściem; jedynie w interkolumnium ciągnie się pionowa łodyga z liliopodobnymi liśćmi (il. 5b).

Rozrzedzone ulistnienie floratur urozmaicają przede wszystkim rozwinięte kielichy kwiatów. Wśród ich różnorodnych kształtów wyróżniają się te z wyoblonymi, niemal napęczniałymi płatkami (il. 4, 6a). Modelunek plastyczny oparto w nich na podstawowej barwie płatków ze szrafowaniem w ciemniejszym odcieniu lub w innej kontrastującej barwie – łącznie z bielą. Niektóre kwiaty mają spiczaste tzw. działki kielicha, przezierające spod płatków i upodabniające je do rozet (il. 6b). W innych kwiatkach działki kielicha i płatki przybierają formę różnokształtnych, promienistych gwiazd (il. 4, 6c). Bogactwo formy cechuje kwiaty o skomplikowanych płatkach i wydatnym tzw. słupku (il. 3, 6d); nie mniej okazałe są kwiaty o dzwinkowych, zwisających kielichach. Wspomnieć też należy o stosunkowo licznych, złożonych pąkach (zwanymi też ziarnami lub kroplami): najczęściej wyrastają one w rozwidleniach pędów lub na ich cienkich końcówkach (np. il. 3, 4, 5a, 5b i 7); pokrewnymi im tworam są złożone perełkowania, widniejące samodzielnie (lecz bez filigranowej otoczki, charakterystycznej dla takich motywów).

¹³ Kształt ulistnienia floratury pozwala na dopatrywanie się w niej również farbownika lekarskiego (*Anchusa officinalis*); w każdym razie wzorce dla dekoracji malarzkiej tej strony zaczerpnięto z flory środkowoeuropejskiej. O roli realnych roślin zielnych w malarstwie późnogotyckim zob. np.: M. Michniewska, *Rośliny w małopolskim gotyckim malarstwie tablicowym 1420–1450*, Kraków 2014 (tamże dalsza literatura).

Distinctio

future nudus nō erubescat incedere: iheremias de media iherusalē ad eufiatem fluvium mesopotamie mittitur: ut inter inimicas gentes ubi est asirius: castra sūt chaldæoz: ponat personam contempdū. Ezechiel sterco et primū hūano deinde bubulo panē de omni semente dispersum edere iubetur: et vxoris interinū fictis oculis videt. Amos de lamaria pellitur. Cur quos? Rempe ideo q̄ erurgit spūales secantes vicia p̄ccōrū: ad penitentia cohoratātur. Paulus ap̄stus inimicus inquit factus sū vobis vera dices. Et q̄ saluatoris duravit edebatur eloqua: plurimi discipulos retrorsū abiērūt. Unde nō mirum est: si nōspici vicijs detrahētes offendimus plurimos. Dispositio anasi secat ferente: timeat qui strumofus ē. Volo corniculis detrahē garricē: raudculā se intelligat comix. Nūquid vnus in vrbe romana ē qui habi trūcas in bonesto vulnere nares? Nūquid solus onafus segestamf caua? b̄a a m modū vicijs: nūmēia trutinatur bucus in flatis? Hico quosdā scelere: puirio: fallitate: ad dignitatē nōscō quā puenisse. Quid ad te qui te intelligis innocētē? Hico ad uocatiū qui patrono egreat: et quadratē dignam eloquentiā nā nare subsamo. Quid ad te qui dixeris es? Volo in mimarios inuebi sacerdotēs: tu qui diues es quād in laeferis. Clausum cupio suis igmbz arēre vulcanū. Nūquid hōspit eius es: a vicijs: q̄ a delubris pdoli interis: incedūi vubimouere? Placet michi de lantis: de noctua: de bubone: de mihatis ridere potentes. Quicquid cōm fuerit: in te dictum putas. In qd cūq̄ viciū stitit me microscopoz queat: te clamitas designari. Cōferta māū in ius vocali: et sanricū seproē in p̄sa stulte arguas. An ideo tibi bellus videtis: q̄ fausto vocaris noies? Quasi non a lucis ideo dicatur q̄ minime luceat: et parce ab eo q̄ nequa q̄ parcat: et eum emides furie: et vulgo et iopoz vocetur argenti. Qd si in descriptōe sedoz ip̄ inscens: iam tibi hoc p̄st cantato: formosū te optent generū rex et regina: puellē te rapiant: quicquid calcaueris hoc rosa fiat. Dabo tē dñiū: quibz absconditū possis pulchrior apparere. Nalus nō videtur in fae: fimo nō sonet a d loquendū: atq̄ ita et formosus a dixeris videri poteris.

Distinctio quinta: in qua ostenditur ep̄le augusti mane. **C** Augustinus ierommo dñi ad b̄c p̄stiter esse nō occidendū mendacū officio m̄ esse libris canonicis. **Ep̄stola prima.**

lxxx

Omnino dilectissimo et cultu sincerissimo obsequedo: atq̄ amplexedo fratrici consp̄bro ierommo: augustinus. Nūquid eiq̄ quisquā facie cultibz innotuit: q̄ michi notoz in dño studioz: quata leticia et vere exercitaco in dño liberalis. Quāq̄ ego cupiā omnino te nosse: tñ exiguū quiddā mi minus habeo: plentiā videlicet corpis. Quā ip̄am etiā postea q̄ te beatissimus nūc ep̄s: tūc vero iam ep̄scopus aut dignus: frater aliquis vidit: remeansq̄ a me vilius ē negare nō possum: magna ex pte michi esse relatuū eius inpsam. Et ante rediū cū te ille ibi videbat: a ego videbam: s̄ oculis eius. Non enim animo me atq̄ illū s̄ corpē duos qui nouerit dixerit vnū: concochia dicitur: et familiaritate fidelissima nō meritis: quibz ille antecellit. Quia ergo me primus omniū in sp̄s quo in vniū inimur: dēnde ex ore illius iam diligit: nequa q̄ impudēt q̄ aliquis ignotus omēdo geramantū me frater p̄stiterū: quē nris conatibz dēnde adiuuorū tuo vere p̄stiterū speramus: nisi forte q̄ talis erit ip̄e tibi p̄ eū hiam omedātor: q̄ ille per me. Nactenus fortasse scribere debuē: si esse vellem epl̄arū solemnū more ostēns: sed fateor animus in loquelas dūcandas tēcū de studijs nris q̄ habemus in xpo ihesu dño nro: quo nob̄ multas vtilitates: et viciā quaedā demōstrauit interis: et iam p̄ tuā caritatem nō medio critere ministrare dignatur. P̄cūmus ergo: a nob̄ scū p̄nt om̄is africanaz eccl̄iaz studiosa loctetia: ut in inter p̄tādis eoz libris qui grece scriptas nras q̄ optime tractauerūt: curā atq̄ op̄ra impendere nō graueris. Potes enim efficē: ut nos q̄ habeamus illos tales viros: et vniū p̄tissimū quē tu litētus in tuis lris sonas. **D**e p̄tendis aut in latinā linguā sanctis lris canonicis labozare te nolle: mihi eo mō quo iob̄ interpretatus es: ut si quis adhibitis quid inter hāc tuā et septuaginta quoz ē graulissima auctas interpretacionē distet appareat. Satis autē nequeo mirari: si aliquid ad huc in hebraicis lris et exemplaribz inuenitur: qd̄ tot inter p̄tes illiū lingue p̄tissimos fugiet. Om̄no enim septuaginta de quoz vel cōsilijs vel maiorē sp̄s occidit q̄ vnus hō est: nō autē in aliquā partē certā ferre sententiā: nisi q̄ eis p̄m̄nentē auctoritatē in hoc munere sine otrouerbia tribuendā existimo. Illi me plus mouent: qui cum p̄stiterōes

Il. 5a. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Tertia* (fragment), rozwidlenie pędów wypełnione puncowanym złocieniem

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 5b. Inc. I 11, 1. karta verso *Distinctio Octava* (fragment), floratura naśladowująca niezapominajkę

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Na stosunkowo bogatą kolorystykę floratur składają się zimne odcienie zieleni, liliowego różu, chabrowego błękitu, karminu, czerwieni cynobrowej oraz żółcienie szrafowane cynobrem. Do motywów kwiatów szczególnie chętnie używano karminu, cynobru oraz błękitu. Z kolei w motywach pąków i perełkowań posłużono się złotem płatkowym kładzionym na podkładzie z czerwonego bolusu.

Oprócz różnokształtnych i różnobarwnych kwiatów motywami wzbogacającymi dekorację floralną są wizerunki dwóch małp, jelenia oraz ptaka, znajdujące się na początku trzech ostatnich rozdziałów druku. Pierwszy z wizerunków małpy widnieje na karcie rozpoczynającej *Distinctio Undecima*, w wewnętrznym narożu dolnego marginesu (il. 7). Zwierzę ukazano w tanecznej pozie, w której przysiada na zawiniętej wici, chwytając się jej prawą łapą, a lewą trzymając zwierciadło. Jej sylwetkę opracowano cienkimi pociągnięciami pędzla, plastycznie wydobywającymi kędzierzawą, bujną sierść. Anatomiczna niezgodność małpy ze znanym współcześnie wyglądem licznych gatunków tych zwierząt wynika zapewne z ich nieznamośći przez iluminatora. Równie prawdopodobna jest jednak celowa antropomorfizacja, uwydatniona w fizjonomii, co – jak

zostanie dalej wykazane – służyć mogło wzmocnieniu moralizatorskiego wydźwięku wizerunku. Druga mała znajduje się na karcie inicjującej ostatni rozdział druku – *Distinctio Duodecima* (il. 8a). Zwierzę przedstawiono podczas wspinania się po długiej, pionowej łodydze floratury w górnej partii wewnętrznego marginesu karty. Małą poddano jeszcze silniejszej antropomorfizacji, sprowadzającej się do zaakcentowania smukłości sylwetki, upodobnienia pyska do ludzkiej twarzy, ukazania zarysu biustu i zastąpienia kędzierzawej sierści przez sumarycznie zarysowane owłosienie.

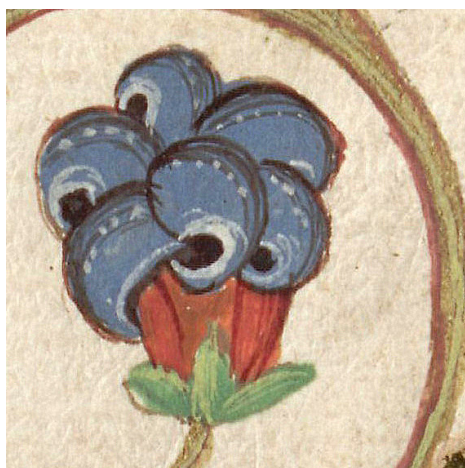
Pełne wdzięku jest wyobrażenie jelenia odpoczywającego na trawie, znajdujące się na dolnym marginesie strony rozpoczynającej *Distinctio Decima* (il. 9). Jest on ukazany w obrębie wici zawiniętej na wzór medalionu o złotym tle, przy czym poroże wyraźnie wystaje poza medalion i przeplata się z wicią. Mimo śladów rozmazania uderzająca jest biegłość, z jaką odmalowano ten motyw: użycie dwóch odcieni brązu oraz rysunkowe podkreślenie sierści i oczu zwierzęcia dodatkowo urealniło jego sylwetkę.

Pewne problemy identyfikacyjne nasuwa ostatni motyw animalistyczny przedstawiony na jednej z kart dziesiątego rozdziału księgi. Jest nim ptak wkomponowany we floraturę na cienkiej wici bezpośrednio przy zewnętrznej krawędzi karty (il. 10a). Trudny do określenia jest jego gatunek: szara dominanta upierzenia, smukłość ciała i krótki dziób sugerowałyby sokoła, czemu jednak przeczy czerwona barwa podbrzusza, przez co zwierzę przypomina papugę¹⁴. Wobec owego niedookreślenia zdaje się, iż motyw ten użyty został jako *par excellence* dekoracyjny, urozmaicający floraturę strony i wyzbyty znaczenia symbolicznego.

Scharakteryzowane wyżej składniki dekoracji inkunabułu wpisują się w tendencje środkowoeuropejskiego i niemieckiego iluminatorstwa drugiej połowy XV wieku. Występujące na kartach druku malowane inicjały ornamentalne reprezentują typ wywodzący się z iluminatorstwa czeskiego XIV wieku i rozpowszechniony w ciągu XV stulecia w Europie Środkowej i Niemczech¹⁵; do jego głównych cech należały profilowane ramy

¹⁴ Inna możliwa identyfikacja wiązałaby się z gilem – ze względu na barwne upierzenie (a zapewne też wyrażanie bliżej nieokreślonych treści symbolicznych) chętnie ukazywanego we floraturach gotyckich kodeksów iluminowanych, np. *Psalterzu Bonny (Bony) Luksemburskiej* (połowa XIV wieku). Sylwetka ptaka ukazanego w Inc. I 11 jest jednak zdecydowanie za smukła, jak na tego reprezentanta tzw. rzędu wróblowatych.

¹⁵ Z bogatej literatury np.: K. Stejskal, P. Voit, *Iluminované rukopisy doby husitské*, Praha 1991, s. 23–33, il. 31, 42, 49.

Il. 6a. Inc. I 11, 1. karta verso *Distinctio Nona*

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 6b. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Undecima*

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 6c. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Sexta*

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 6d. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Secunda*

Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

otaczające litery o trzonach wypełnionych stylizowanymi liśćmi akantu, z iluminowanym bądź złożonym tłem ornamentальnym (floralnym lub geometrycznym), zamiast którego niekiedy ukazywano wizerunki postaci bądź sceny figuralne. Geneza floratury inkunabułu tkwi we wzorach włoskich przefiltrowanych przez warsztaty czeskie, w których pod koniec

Il. 7. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Undecima*, motyw małpki na zawiniętej wici
Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 8a. Inc. I 11, 1. karta recto *Distinctio Duodecima*, motyw małpki wspinającej się po wici floratury
Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 8b. Inc. 829, 1. karta recto *Liber 1*, motyw małpki wspinającej się po wici floratury
Źródło: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.

wieku wypracowano formułę charakterystycznej wici akantowej¹⁶. W regionie środkowoeuropejskim i w Niemczech rozpowszechnił się on w XV stuleciu w zredukowanej formie, mającej postać wijących się oraz wyprostowanych pędów z rozrzedzonym ulistnieniem o formie akantoidalnej¹⁷.

¹⁶ Np. M. Bohatec, *Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen*, Prague 1970, il. 168, 171–172; J. Krása, *České iluminované rukopisy 13/16 století*, Praha 1990, il. 89–103, 105–106, 113 i in.

¹⁷ Np. *Reallexikon zum deutschen Kunstgeschichte*, red. O. Schmitt, t. 2, Stuttgart-Waldsee 1948, szp. 1494; *Geschichte der deutschen Kunst 1350–1470*, red. E. Ullmann, Leipzig 1981, s. 263; *In the Beginning was the Word. The Power and Glory of illuminated Bibles*, red. A. Fingernagel, C. Gastgeber, Köln 2003, s. 164–171, il. nienum.

Il. 9. Inc. I 11, 1. karta verso *Distinctio Decima*, motyw jelenia w obrębie florytury
Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 10a. Inc. I 11, 1. karta verso *Distinctio Decima*, motyw ptaka w obrębie florytury
Źródło: Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

Il. 10b. Inc. 829, 1. karta recto *Liber 1*,
motyw ptaka w obrębie florytury
Źródło: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.

Bogata tradycję ikonograficzną w gotyckim iluminatorstwie mają również motywy małpy, jelenia i ptaka, wykorzystywane jako dekoracja i nośnik określonych treści symbolicznych¹⁸. Symbolika pierwszego zwierzęcia wywodzi się głównie z bestiariuszy i słynnego *Fizjologusa*: małpa początkowo ukazywana jako symbol diabła, stopniowo zyskiwała łagodniejszy wydźwięk jako symbol grzesznika (często komicznie nacechowanego), by w XIV i XV wieku stać się symbolem błazeństwa¹⁹. U podstaw owej zmiany leżał najpewniej wzrost znajomości małpy w życiu codziennym – była ona bowiem towarzyszem wędrownych aktorów, tresujących ją kuglarzy tudzież swoistą „maskotką” na dworach władców. Istotnym aspektem ikonografii małpy było najsilniejsze wśród zwierząt podobieństwo do człowieka, skąd wynikała predylekcja do ukazywania jej jako parodiującej obyczaje i czynności ludzkie²⁰. Jak pisał Bernardus Silvestris w *De mundi universitate*, małpa postrzegana była jako człowiek o zdegenerowanej naturze, jego zdeformowane wyobrażenie²¹.

Ów ostatni aspekt zdaje się istotny w analizie przedstawień małp w inkunabule z pismami św. Hieronima. Gest wykonywany przez pierwszą z nich (przeoglądanie się w zwierciadle) zawierał bowiem oczywisty dla wykształconego XV-wiecznego czytelnika symbol próżności jako potępianej, degradującej grzesznika cechy²². Takie motywy występują na kartach stosunkowo licznych ksiąg iluminowanych z XV wieku. Przykładowo dostarcza np. słynny rękopiśmienny *Codex iuris Lubscicensis* (*Księga praw miejskich Głubczyc*) z 1421 roku, iluminowany przez Jana z Żytawy: małpę ze zwierciadłem wkomponowano w obręb wici na marginesie jednej z kart²³. Jako przykład służyć też może jedna z kart *Kalendarza*

¹⁸ Zob. np. *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, t. 1, red. E. Kirschbaum, G. Bandmann, Freiburg im Breisgau 1968, szp. 202–205; *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, t. 2, red. E. Kirschbaum, Freiburg im Breisgau 1970, szp. 286–288; zob. też: M. Camille, *Image on the Edge. The Margins of Medieval Art*, London 1992, s. 30, 143; J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej: tematy, postacie, symbole*, Kielce 2007, s. 137–138, 187, 310.

¹⁹ *Lexikon der Christlichen...*, t. 1, szp. 202–205; zob. też: M. Gutowski, *Komizm w polskiej sztuce gotyckiej*, Warszawa 1973, s. 77.

²⁰ M. Gutowski, op.cit., s. 88.

²¹ B. Silvestris, *De mundi universitate*, w: *Bibliotheca Philosophorum, mediae aetatis*, red. C.S. Barach, Innsbruck 1876, s. 21; M. Gutowski, op.cit., s. 83.

²² H.W. Janson, *Apes and Ape Lore in the Middle Ages and the Renaissance. Studies of the Warburg Institute*, red. H. Frankfort, t. 20, London 1952, s. 212; M. Gutowski, op.cit., s. 84.

²³ G. Roth, *Das ‚Leobschutzer Rechtsbuch‘*, Marburg 2006, s. 13, tabl. 16. Ten sam iluminator ukazał podobny wizerunek małpy w kodeksie *Vitae patruum* z opactwa cystersów w Henrykowie (1420), zob. B. Miodońska, *Śląskie malarstwo książkowe*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, t. 2, cz. 3, *Synteza*, s. 393, t. 2, cz. 3, *Album ilustracji*, il. 890.

flamandzkiego z ok. 1470 roku, na której małpę z owym atrybutem wkomponowano we floraturę²⁴.

Bogata ikonografię w iluminatorskiej dekoracji kodeksów i inkunabułów ma również motyw małpy wspinającej się po pionowej łądydze floratury. Najwcześniejszy, znany mi wizerunek o zakomponowaniu analogicznym (choć w lustrzanym odbiciu) do małpy z poznańskiego druku znajduje się we floraturze czeskiego kodeksu *Officium św. Hieronima* z 1404 roku²⁵. O przeniknięciu jej wzorca ikonograficznego do Niemiec świadczy iluminacja egzemplarza Gutenbergowskiej *Biblii 42-wierszowej* ze zbiorów Pierpont Morgan Library: zwierzę przedstawiono podczas wspinania się po prostej łądydze na lewym marginesie jednej ze stron²⁶. Podobny motyw widnieje w innym egzemplarzu *Biblii 42-wierszowej*, iluminowanym ok. 1460 roku w lipskim warsztacie tzw. Mistrza Pawia²⁷: na karcie 49 recto małpa wspina się po pionowej łądydze floratury widniejącej w interkolumnium. Małpę wspinającą się po łądydze floratury między kolumnami tekstu ukazano też na karcie inkunabułu *Decretalium libri cum glossis* Grzegorza IX ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej (il. 8b)²⁸. Wedle Macieja Gutowskiego jej przedstawienie jest bezpośrednio powiązane z umieszczoną wyżej miniaturą ze sceną udzielania przez biskupa ślubu młodej parze. Małpa symbolizuje tu bowiem grzech rozpusty, jaki czyha na młodożeńców, co stanowi ironiczną wstawkę kontrastującą ze sceną sakramentu. Warto podkreślić, że przywołany badacz akcentuje powszechność motywu małpy na kartach ksiąg w sąsiedztwie ludzi, a zwłaszcza par odmiennej płci, w celu „ukazania ich rozpustnych chęci”²⁹. Jak dalej wykażę, podobna relacja między iluminowaną małpą a treścią druku istnieje też w inkunabule z Biblioteki Raczyńskich.

Niezwykle popularnym motywem w dekoracji ksiąg średniowiecznych był jeleni, wkomponowywany w bordiury jako motyw autonomiczny lub umieszczany w scenach łowów³⁰. Oba wyobrażenia nacechowane

²⁴ K. Csapodi-Gárdonyi, *Iluminowane kodeksy europejskie*, Wrocław 1984, tabl. 48.

²⁵ M. Bohatec, op.cit., il. 174.

²⁶ J. Thorpe, *The Gutenberg Bible. Landmark in Learning*, San Marino–California 1999, il. nienum. na s. 8.

²⁷ W. Mayer, Ch. Beier, H. Zäh, *Eine weiteres Pergament-Exemplar der Gutenberg-bibel. Fund eines Einzelblattes in der Staats – und Stadtbibliothek Augsburg*, „Gutenberg Jahrbuch” 2018, s. 34, il. 8.

²⁸ M. Gutowski, op.cit., s. 88, il. 25.

²⁹ Ibidem, s. 88.

³⁰ Samodzielne wizerunki jelenia, zazwyczaj w otoczeniu innych motywów figuralnych np. w: *Graduał Jana Olbrachta*, cz. I nr 43 KP, k. 29, 1501 r.; zob. w: B. Miodońska,

były treścią chrystologiczną, przy czym pierwsze symbolizowało samego Chrystusa, natomiast drugie jego mękę i osaczenie przez grzeszników. W średniowiecznych pismach przedstawiano jelenia jako wroga węży, który potrafi wytropić je w kryjówkach, wypędzić z nich, rozdeptać i pożreć, w czym dopatrywano się analogii do wypędzenia szatana przez Chrystusa³¹. Bogata ikonografia tego gatunku zwierzęcia odnosiła się także do biblijnego Psalmu 42,2, zawierającego porównanie, rozwinięte później w pismach św. Augustyna: „Jak łania pragnie wody ze strumieni, tak dusza moja pragnie Ciebie, Boże!”³².

Przedstawienia leżącego jelenia z wyeksponowanym porożem spotykamy m.in. w dziełach iluminatorów niemieckich, czego przykładem jest bordiura z karty *Summa theologica* wydanego przez oficynę Antona Kobergera w 1479 roku (egzemplarz ze zbiorów Österreichische Nationalbibliothek)³³. Nieobce są one również iluminatorstwu polskiemu, by wymienić dekorację *Graduału Jana Olbrachta* z 1501 roku, w której na jednej z kart wizerunkowi jelenia towarzyszą scenki o wydźwięku komicznym: chłopiec na drewnianym koniu oraz walczący czeladnicy³⁴.

Do najpopularniejszych motywów zoomorficznych występujących we floraturach kodeksów i inkunabułów należały ptaki, ukazywane zarówno jako realistyczne (z drobiazgowo odwzorowanymi cechami gatunkowymi), jak i fantastyczne. Determinantami ich popularności wśród innych elementów dekoracji iluminatorskiej były barwność upierzenia, ale i znaczenie symboliczne – dla współczesnego badacza często już nieuchwytnie. Przykładem ptaka powszechnie występującego wśród floratur, a przy tym mającego ugruntowaną symbolikę był szczygieł (*Carduelis carduelis*), którego znaczenie odnosiło się do ofiary, w szczególności pasji Chrystusa³⁵. Różnorakie treści symboliczne wyrażane były przez inne barwne ptaki, wśród których wymienić można choćby sikorkę

Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1540, Warszawa 1993, il. 208; jeleni w scenach łowów ukazany np. w: *Godzinki Gray-Fitzpayna*, Anglia, XIV wiek, Cambridge, Fitzwilliam Museum, Ms. 242., k. 29; zob. w: K. Csapodi-Gárdonyi, op.cit., tabl. 58.

³¹ *Lexikon der Christlichen...*, t. 2, szp. 286–288; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej: leksykon*, Warszawa 2001, s. 267–272 (zwłaszcza s. 269).

³² Np. D. Forstner, op.cit., s. 267–272.

³³ A. Tif, *Der Illuminator des Koloman-Antiphonars. Zur Frage der Mobilität eines Buchausstatters im Donauösterreichischen Raum um 1480*, w: *Wege zum illuminierten Buch. Herstellungsbedingungen für Buchmalerei in Mittelalter und früher Neuzeit*, red. C. Beier, E.T. Kubina, Wien 2014, s. 84, il. 10.

³⁴ Zob. np. B. Miodońska, *Małopolskie malarstwo...*, Warszawa 1993, s. 174, il. 208.

³⁵ J. Seibert, op.cit., s. 310; H. Friedmann, *The symbolic goldfinch: Its History and Significance in European Devotional Art*, Washington D.C. 1946, s. 9.

bogatkę, gila czy czajkę, jak i niedookreślone gatunki, jak ten z karty poznańskiego inkunabułu³⁶.

Zaprezentowane powiązania motywów zwierzęcych z symbolicznym znaczeniem skłaniają do tego, by postawić tę kwestię również względem treści inkunabułu z Biblioteki Raczyńskich. Analiza tematyki pism św. Hieronima dowiodła bowiem ewidentnych powiązań między małpami oraz jeleniem a konkretnymi tekstami tego świętego. Wiążą się one z ugruntowaną w średniowieczu uniwersalną symboliką zwierząt.

Dla wykazania korelacji między pismami świętego a motywem małpy przydatny jest komentarz, którym ich tłumacz, ks. Jan Czuj, opatrzył przedmowę do listów zebranych Hieronima. Scharakteryzował go tam jako „genialnego myśliciela, ale także jako człowieka podlegającego ludzkim słabościom, pełnego niepewności i pokus, i wytrwale walczącego z tymi pokusami”³⁷. Walka z pokusami, którą święty prowadził za pomocą ascezy, wycieńczających postów oraz umartwiania ciała, przekładała się na teksty o charakterze perswazyjnym kierowane do wiernych. Wśród nich znajduje się najśłynniejszy – zawarty w interesującym nas inkunabule – list do św. Eustochium o strzeżeniu dziewictwa, w którym Hieronim obnaża ludzką tendencję do degradacji ciała³⁸. Ową skłonność ulegania zmysłowym żądom symbolizowała zaś małpa, której wyobrażenia zamieszczono właśnie w rozdziale z tym listem, co stanowi obrazowe uzupełnienie jego moralizatorskiego wydzwiku. Z kolei motyw jelenia należałoby odnieść do zawartego w inkunabule *De psalmo sicut cervus sermo quintus* (Kazanie piąte o tytule: O psalmie lub jeleni). W tym wypadku jednak zwierzę ukazano nie w obrębie tego rozdziału, lecz rozdział wcześniej. Nie wiadomo, czy był to zamierzony zabieg iluminatora, czy efekt jego niedopatrzenia. Niemniej mamy prawo sądzić, że orientował się on w treści pism Hieronima lub przynajmniej znał pewne ich wątki, funkcjonujące w świadomości powszechnej. Dodajmy, że wykonanie konkretnych motywów musiało nastąpić na zlecenie drukarza bądź nabywcy inkunabułu, co na późnośredniowiecznym rynku książki było już rozpowszechnioną praktyką³⁹.

³⁶ Z licznych przykładów środkowoeuropejskich ksiąg iluminowanych, których floratury urozmaicone są przedstawieniami licznych gatunków drobnego ptactwa, zob. np. *Biblię Wacława IV* (Praga, ok. 1389–1395, pierwsza strona *Księgi Genesis*); I.F. Walther, N. Wolf, *Codices illustres. The world's most famous illuminated manuscripts 400 to 1600*, Köln 2005, s. 242, il. nienum. na s. 243.

³⁷ J. Czuj, *Przedmowa*, w: *Św. Hieronim. Listy*, t. 1, przełożył i przedmową zaopatrzył J. Czuj, Warszawa 1952, s. 21.

³⁸ *Do Eustochium, córki Pauli, o strzeżeniu dziewictwa*, w: *Św. Hieronim...*, s. 110–162.

³⁹ Na gruncie polskim problem ten podjęto m.in. w: B. Miodońska, *Małopolskie malarstwo...*, Warszawa 1993, s. 34–107; E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 199–201.

W świetle analizy dekoracji paleotypu niewykluczone są obie wymienione możliwości. Rozwiązania formalno-stylowe i techniczne, paleta motywów w inicjałach i floraturach czy w końcu wysoki poziom wykonania dekoracji sygnalizują, że ich autor mógł być iluminatorskim kooperantem słynnego mogunckiego drukarza. Wiadome jest, że część nakładu swych wydawnictw oddawał on w ręce iluminatorów, którzy zdobili egzemplarze przeznaczone dla bardziej wymagających klientów⁴⁰. Działalność ta miała charakter zbliżony do tej, jaka znamionowała drukarsko-księgarskiego potentata z Norymbergi – Antona Kobergera: ten obrotny przedsiębiorca nie tylko współpracował z norymberskimi iluminatorami, ale też posiadał filie firmy w miastach Niemiec i innych krajów europejskich (ze stolicą Królestwa Polskiego włącznie), w ramach których zatrudniał m.in. iluminatorów⁴¹. Choć byli oni wyspecjalizowani w dekoracji druków z jego oficyny, parali się także ozdabianiem innych ksiąg. Dekoracje przez nich sporządzane – kompleksowo przeanalizowane w niemieckiej literaturze⁴² – mają charakterystyczne cechy, które drogą porównania można prześledzić również w druku z Biblioteki Raczyńskich. W pierwszej kolejności są to inicjały wypełnione wicią akantową, ukazane na złotym, puncowanym tle i ujęte najczęściej w ramy o naprzemiennych kolorach. Drugą znaną cechą są floratury wywodzące się z książkowego malarstwa czeskiego przełomu XIV i XV wieku. Na ich tle wici roślinne w dziełach z kręgu kobergerowskiego mają jednak silnie zredukowane i „rozrzedzone” ulistnienie. Motywy ludzkie i zoomorficzne – tzw. *drolles* w obrębie floratur są zaś relatywnie rzadkie⁴³. Pod wpływem dekoracji malarskich w typie kobergerowskim znaleźli się iluminatorzy z innych

⁴⁰ Np. L. Hellinga, *Das Buch des 15. Jahrhunderts im Übergang von der Handschrift zum Buchdruck*, „Gutenberg Jahrbuch” 1998, s. 51–53.

⁴¹ *Koberger Antonius*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer et al., Wrocław 1971, szp. 1176; J. Pirożyński, *Der Buchhandel in Polen in der Renaissancezeit*, w: *Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im konfessionellen Zeitalter*, red. H.G.G. Göpfert et al., Wiesbaden 1985, s. 267–294; J. Tondel, op.cit., s. 138.

⁴² Zob. np. C. Sauer, *Roh, illuminiert oder gebunden – Zur Ausstattung der von Anton Koberger gedruckten und gehandelten Bücher*, w: *Anton Koberger. Zum 500. Todestag des Druckers der Schedelschen Weltchronik*, red. C. Sauer, Nürnberg 2013, s. 15–29 (zwłaszcza s. 16–20); C. Sauer, *In Nürnberg illuminiert. Die Reichsstadt als Zentrum der Buchmalerei im Zeitalter Johannes Gutenbergs. Katalog zur Ausstellung in der Stadtbibliothek Nürnberg vom 8 Oktober 2015 bis 9. Januar 2016*, Luzern 2015, s. 6–13 (zwłaszcza s. 8–9).

⁴³ Zob. np. K.G. Pfändtner, *Ein Buchmaler für Anton Koberger?*, „Gutenberg Jahrbuch” 2009, s. 251–255; C. Sauer, *Roh, illuminiert...*, s. 19, il. 2.1–2.3, 2.9, kat. nr 6, 9, 20–21; C. Sauer, *In Nürnberg...*, s. 8–9, kat. nr 7, 18–21.

miast niemieckich, wśród których Moguncja odgrywała bardzo ważną rolę jako miasto o najstarszej tradycji drukarstwa.

Z tego punktu widzenia współpraca Schöffera z iluminatorami tworzącymi w manierze kobergerowskiej wydaje się wysoce prawdopodobna. Na to, że dekoracja Inc. I 11 pochodzi właśnie z takiej pracowni zdaje się wskazywać wspomniany już inkunabuł z Biblioteki Jagiellońskiej, o sygnaturze Inc. 829, zawierający dekretały Grzegorza IX⁴⁴. Wydrukowano go w Moguncji u Schöffera w roku 1473, a zatem trzy lata później niż Schöfferski paleotyp z Biblioteki Raczyńskich. Dekoracja iluminatorska obu dzieł odznacza się znacznym podobieństwem. Zauważalne jest to w sferze kompozycji i kolorystyki, ale przede wszystkim szczegółów opracowania motywów floralnych i zwierzęcych. Wyszczególnić można je na przykładzie karty 159 recto druku ze zbiorów krakowskich, której dolny margines i interkolumnium zdobi floratura o wysokim stopniu analogii w gamie barwnej oraz sposobie opracowania pędów, liści (zarówno akantoidalnych, jak i liliowych), pąków i złożonego rozwidlenia pędów, a także kwiatu o pękatych płatkach (il. 11)⁴⁵. Podobny poziom analogii formalnych z księgą poznańską zdradza karta 1 recto *cracovianum* (il. 12): na jej dekorację składają się: duży malowany inicjał *I*, mniejszy inicjał *G*, miniatura ze sceną figuralną oraz floratura otaczająca tekst. Pierwszy inicjał wypełniają postrzępione liście akantu malowane światłocieniowo w dwóch odcieniach błękitu z białym szrafowaniem. Lewe krawędzie litery otoczono wąskimi pasami złota płatkowego z puncowanym perełkowaniem. Jedynie brak perspektywicznej ramy oraz tła z *fleuronné* odbiega od rozwiązań z inkunabułu poznańskiego. Elementy te znajdują się jednak w miniaturze ukazującej papieża Grzegorza IX siedzącego na tronie: tło kompozycji stanowi niebieskie *fleuronné* kreślone na ciemnoczerwonym podłożu, cała zaś miniatura otoczona jest profilowaną zielono-żółto-złotą ramą, której wewnętrzny pas wykonano z puncowanego złota płatkowego. Floratura na tej karcie syntetyzuje rozwiązania znane z dwóch typów floratury inkunabułu poznańskiego. Ujawnia się to w wici „wyrastającej” z inicjału i wnikażącej na marginesy oraz w pionowej łodydze z liliowymi listkami, osadzonej w interkolumnium i rozdławiającej się na dolnym marginesie, gdzie przechodzi w spiralne zawinięcia. Bliskie pokrewieństwa

⁴⁴ Gregorius IX papa, *Decretales*, Mainz, Petrus Schöffler, 23 XI 14732°, sygn. BJ: Inc. 829; zob. w: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, oprac. A. Lewicka-Kamińska, współpraca H. Friedberg, M. Kowalczyk, L. Tabeau, Kraków 1962, poz. 607, s. 34; *Inkunabula quae in bibliothecis...*, [t. 1], A-L, s. 415, poz. 2504.

⁴⁵ Za udostępnienie kompleksowej dokumentacji fotograficznej druku dziękuję kierownikowi Sekcji Starych Druków w Oddziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Jagiellońskiej – dr. Jackowi Partyce.

z dekoracją druku poznańskiego wykazują też motywy kwiatów o wyoblonych, szrafowanych płatkach tudzież wydatnym słupku.

Najbardziej znaczące analogie występują jednak w motywach zoomorficznych wkomponowanych we floratury obu druków. W centrum karty 1 recto inkunabułu krakowskiego ukazana jest małpka wspinająca się po pionowej wici i przyjmująca identyczną pozę jak małpka w inkunabule poznańskim (il. 8a–b). Podobnemu opracowaniu owalnej „twarzy”, brwi, nosa oraz ust towarzyszy opisanie jej widocznym konturem oraz zarysowanie sierści drobnymi pociągnięciami pędzla. Jedynie jej korpus, pomimo identycznego upozowania jak w inkunabule z Biblioteki Raczyńskich, zdaje się mniej antropomorficzny⁴⁶. Podobne do ptaka z druku poznańskiego są również dwa ptaki ukazane wśród wici dolnego marginesu karty dekretaków (il. 10a–b); tyczy się to ich smukłych sylwetek, szarej dominanty upierzenia oraz barwnego podbrzusza. Dopelnieniem podobieństwa są analogiczna kolorystyka floratur obu inkunabułów oraz użycie złota płatkowego w motywach pąków i kropli.

Jak zatem wskazywałyby dekoracje obu druków Schöffera, mogły być one wykonane w mogunckiej pracowni kooperującej ze słynnym impresorem. Ozdobione w ten sposób inkunabuły dotarły na polski – najprawdopodobniej krakowski – rynek księgarski, skąd trafiły do bibliotek w dwóch oddalonych od siebie ośrodkach.

Nie jest jednak wykluczone, że oba druki zostały sprowadzone do Krakowa i dopiero w nim iluminowane. Na taką możliwość wskazała Zofia Ameisenowa, wedle której autorem dekoracji inkunabułu z Biblioteki Jagiellońskiej był anonimowy Iluminator Dekretaliów, działający w stolicy Królestwa w latach 80. XV wieku⁴⁷. Do jego ulubionych motywów miały należeć „nie tylko powszechne wtedy akantoidalne, w wyrafinowany sposób zabarwione liście, ale niespotykane u innych, zapewne na gałęziach krzewów białej lilii wzorowane ornamenty, po których w interkolumniach wspinają się małpki lub może raczej małpoludki”⁴⁸. Co więcej, do dorobku tego iluminatora Ameisenowa włączyła również dekorację inkunabułu o sygnaturze Inc. 2578, który wydano 1482 roku,

⁴⁶ Wśród floratur na kartach tego inkunabułu znajduje się drugie przedstawienie małpy (fol. 232r.). Zwierzę ukazano w centrum dolnego marginesu, na zielonej pionowej łodydze o liliowych liściach, wnijkającej w interkolumnium; wspina się po niej, lewą łapką trzymając gałązkę, a prawą odchylając w stronę wewnętrznego marginesu karty. Od małpki z fol. 1r. odróżnia ją wydatniejszy nos i kędzierzawe, gęste owłosienie, przypominające to na małpce z *Distinctio Undecima*, inkunabułu z Biblioteki Raczyńskich.

⁴⁷ Z. Ameisenowa, op.cit, s. 146

⁴⁸ Ibidem.

Il. 11. Inc. 829, 159. karta recto Liber III De vita et honestate clericorum

Źródło: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.

lecz nie w Moguncji, ale w Bazylei⁴⁹. Z tego punktu widzenia iluminowanie w Moguncji obu druków Schöffera i druku bazylejskiego, a następnie sprowadzenie ich do Krakowa jawiłoby się jako mniej prawdopodobne niż iluminowanie wszystkich trzech ksiąg w pracowni krakowskiej. Należy jednak zastrzec, iż atrybucja Ameisenowej wydaje się w tym wypadku wątpliwa⁵⁰. Jakkolwiek dekoracje Inc. 829 i Inc. 2578 są formalnie pokrewne, to występują między nimi znaczące różnice. Ujawniają się one m.in. w cieńszych wiciach floratury, którą na stronie 221 recto w Inc. 2578 obrastają obok liści akantoidalnych liście orlika, ponadto w graficznym, ostrym szrafowaniu łodyg i liści, jak również w bardziej szkicowym opracowaniu motywów zoomorficznych.

W konsekwencji kwestia mogunckiego lub krakowskiego wykonania iluminacji inkunabułu z Biblioteki Raczyńskich, i przynajmniej jednego inkunabułu z Biblioteki Jagiellońskiej, rysuje się jako otwarta. Niezależnie od tego cechy formalno-stylowe dzieł anonimowego iluminatora przesądzą o uznaniu go za reprezentanta niemieckiej tradycji malarstwa książkowego, a przynajmniej twórcę będącego pod wpływem niemieckiego zdobnictwa iluminatorskiego. Ujawnia się to w typologii malowanych inicjałów oraz wici roślinnych z bogatym zestawem kwiatów i drobniejszych elementów dekoracyjnych (pąki, perełkowania). Nie mniejszą rolę odgrywają tu motywy zoomorficzne (małpy, jeleń i ptak), które mają swe bliskie odpowiedniki w niemieckim iluminatorstwie czwartej ćwierci XV wieku. Jak wyżej wykazano, wizerunki owych zwierząt nie tylko stanowią ozdobę *Epistolae* św. Hieronima, lecz są również nośnikiem treści symbolicznych, będących w bezpośredniej relacji z treścią tego dzieła.

Bibliografia

- Ameisenowa Z., *Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej*, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1958.
 Bohatec M., *Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen*, Prague: Artia 1970.
 Camille M., *Image on the Edge. The Margins of Medieval Art*, London: Reaktion Books 1992.

⁴⁹ Gregorius IX papa, *Decretales*, Basel, Michael Wenssler, 15 III 1482, 2°; sygn. BJ: Inc. 2578; zob. w: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej...*, s. 65, poz. 1274; *Incunabula quae in bibliothecis...* [t. 1], A–L, s. 416, poz. 2512; Z. Ameisenowa podaje jednak, iż druk ten powstał w weneckiej oficynie Michaela Wenslera; zob. Z. Ameisenowa, op.cit., s. 146.

⁵⁰ Pogląd Ameisenowej o wykonaniu niemal wszystkich iluminacji w importowanych inkunabułach z Biblioteki Jagiellońskiej przez polskich – zwłaszcza krakowskich – iluminatorów podważyła Barbara Miodońska – zob. B. Miodońska, *Małopolskie malarstwo...*, Warszawa 2004, s. 438.

- Csapodi-Gárdonyi K., *Iluminowane kodeksy europejskie*, Wrocław: Ossolineum 1984.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer et al., Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1971.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej: leksykon*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 2001.
- Friedmann H., *The symbolic goldfinch: Its History and Significance in European Devotional Art*, Washington, D.C.: Pantheon Books 1946.
- Geschichte der deutschen Kunst 1350–1470*, red. E. Ullmann, Leipzig: Walter De Gruyter & Co. 1981.
- Gutowski M., *Komizm w polskiej sztuce gotyckiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973.
- Hellinga L., *Das Buch des 15. Jahrhunderts im Übergang von der Handschrift zum Buchdruck*, „Gutenberg Jahrbuch” 1998, s. 48–55.
- In the Beginning was the Word. The Power and Glory of illuminated Bibles*, red. A. Fingernagel, C. Gastgeber, Köln: Taschen 2003.
- Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*, oprac. A. Lewicka-Kamińska, współpraca H. Friedberg, M. Kowalczyk, L. Tabeau, Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego 1962.
- Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, [t. 1], A–L, [t. 2], M–Z, moder. A. Kawecka-Gryczowa, compos. M. Bohonos, E. Szandorowska, Wrocław: ex Officina Instituti Ossoliniali 1970.
- Jakubek-Raczkowska M., *Zdobienia*, w: *Pelpliński Graduat L 13. Dzieło – badania – konserwacja*, red. J. Raczkowski, M. Jakubek-Raczkowska, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2019, s. 35–75.
- Janson H.W., *Apes and Ape Lore in the Middle Ages and the Renaissance. Studies of the Warburg Institute*, red. H. Frankfort, t. 20, London: Warburg Institute, University of London 1952.
- Karlak W., *Główne zespoły proveniencyjne zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu odbiciem jego zawitych losów*, w: *Książka dawna i jej właściciele. Zbiór studiów*, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegła, t. 1, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum 2017, s. 15–36.
- Karlak W., *Pokasacyjne zasoby starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu – działalność J.G.G. Büschinga a stan obecny*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, red. M. Derwich, t. 3, *Źródła. Skutki kasat XVIII i XIX w. Kasata w latach 1954–1956*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii 2014, s. 245–262; t. 4, *Dokumentacja*, s. 105–121.
- Karłowska-Kamzowa A., *Malarstwo książkowe w Wielkopolsce*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, t. 2, cz. 3, *Synteza*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2004.
- Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, oprac. T. Dąbrowa, E. Knappek, J. Wojtowicz, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 2015.
- Kocowski B., *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, cz. 1, Wrocław 1959; cz. 2, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1962.

- Lexikon der Christlichen Ikonographie*, t. 1, red. E. Kirschbaum, G. Bandmann, Freiburg im Breisgau: Herder Verlag 1968.
- Lexikon der Christlichen Ikonographie*, t. 2, red. E. Kirschbaum, Freiburg im Breisgau: Herder Verlag 1970.
- Malarstwo książkowe w Wielkopolsce*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, t. 2, cz. 3, *Album ilustracji*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2004.
- Marszałkowski M.F., *Zdobienia filigranowe – analiza styloznawcza*, w: *Pelpliński Graduał L 13. Dzieło – badania – konserwacja*, red. J. Raczkowski, M. Jakubek-Raczkowska, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2019, s. 107–122.
- Mayer W., Beier Ch., Zäh H., *Eine weiteres Pergament-Exemplar der Gutenbergbibel. Fund eines Einzelblattes in der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg*, „Gutenberg Jahrbuch” 2018, s. 29–41.
- Michniewska M., *Rośliny w małopolskim gotyckim malarstwie tablicowym 1420–1450*, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana 2014.
- Miodońska B., *Małopolskie malarstwo książkowe*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, t. 2, cz. 3, *Synteza*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2004.
- Miodońska B., *Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1540*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993.
- Miodońska B., *Śląskie malarstwo książkowe*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2004.
- Obląg J., Jaroszewicz-Pieresałwcew Z., Wojtkowski J., *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2007.
- Pfändtner K.G., *Ein Buchmaler für Anton Koberger?*, „Gutenberg Jahrbuch” 2009, s. 251–255.
- Pirożyński J., *Der Buchhandel In Polen In der Renaissancezeit*, w: *Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im konfessionellen Zeitalter*, red. H.G.G. Göpfert et al., Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz 1985.
- Potkowski E., *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1984.
- Reallexikon zum deutschen Kunstgeschichte*, red. O. Schmitt, t. 2, Stuttgart–Waldsee: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung 1948.
- Roth G., *Das ‚Leobschützer Rechtsbuch‘*, Marburg: Herder-Institut 2006.
- Sauer C., *In Nürnberg illuminiert. Die Reichsstadt als Zentrum der Buchmalerei im Zeitalter Johannes Gutenbergs. Katalog zur Ausstellung in der Stadtbibliothek Nürnberg vom 8 Oktober 2015 bis 9. Januar 2016*, Luzern: Quaternio Verlag Luzern 2015.
- Sauer C., *Roh, illuminiert oder gebunden – Zur Ausstattung der von Anton Koberger gedruckten und gehandelten Bücher*, w: *Anton Koberger. Zum 500. Todestag des Druckers der Schedelschen Weltchronik*, red. C. Sauer, Nürnberg: Bildungscampus Nürnberg 2013, s. 15–29.

- Seibert J., *Leksykon sztuki chrześcijańskiej: tematy, postacie, symbole*, Kielce: Wydawnictwo „Jedność” 2007.
- Silvestris B., *De mundi universitate*, w: *Bibliotheca Philosophorum, mediae aetatis*, red. C.S. Barach, Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitaets-Buchhandlung 1876.
- Stejskal K., Voít P., *Iluminované rukopisy doby husitské*, Praha: Grafit 1991.
- Szwejkowska H., *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1975.
- Św. Hieronim. *Listy*, t. 1, przełożył i przedmową zaopatrzył J. Czuj, Warszawa: Pax 1952.
- Thorpe J., *The Gutenberg Bible. Landmark in Learning*, San Marino–California: Huntington Library Press 1999.
- Tif A., *Der Illuminator des Koloman-Antiphonars. Zur Frage der Mobilität eines Buchausstatters im Donauösterreichischen Raum um 1480*, w: *Wege zum illuminierten Buch. Herstellungsbedingungen für Buchmalerei in Mittelalter und früher Neuzeit*, red. C. Beier, E.T. Kubina, Wien: Böhlau Verlag 2014, s. 80–104.
- Tondel J., *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika; Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum 2007.
- Walther I.F., Wolf N., *Codices illustres. The world's most famous illuminated manuscripts 400 to 1600*, Köln: Taschen 2005.

ZUZANNA WAGNER

Illumination/ornamentation of the incunabulum Inc. I 11 from the collections of the Raczyński Library in Poznań. The problem of iconography and attribution

Abstract. The collections of the Raczyński Library in Poznań include the incunabulum *Epistolae* by Saint Hieronimus published in the printing office of Peter Schöffer in Mainz in 1470 (call number: Inc. I 11). This work is relatively richly illuminated, having a number of decorated ornamented initials (rubrics, delicate initials and illuminated initials) as well as a border illuminations – a row of fleuron ornaments depicting a deer, two little monkeys and a bird. An analysis of the zoomorphic motifs has revealed that the zoomorphic motifs are directly related to the content of the book. An analysis of the formal features of the enlarged and decorated capital letters and the first letters of a section of the text made it possible to establish that its originator represented typical German book illumination tradition, and possibly even cooperated with the Mainz-based printing office of Peter Schöffer. A number of certain formal analogies with the incunabulum Inc. 829, currently held at the Jagiellonian

Library and widely addressed in the literature, suggest however an alternative attribution, namely that of an anonymous Cracow-based artist (known as the Illuminator of the Decretalia).

Keywords: incunabula; illumination techniques; iconography; attribution; zoomorphic motifs; foliate initials; floral motifs; St. Hieronimus; Peter Schöffer; Anton Koberger; Raczyński Library; Jagiellonian Library.

Tekst wpłynął do Redakcji 17 lipca 2019 roku.

